

РОЗДІЛ 5. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗА ПЕДАГОГІЧНОЮ СИСТЕМОЮ М. МОНТЕССОРІ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE EARLY AGE CHILDREN'S SENSORY DEVELOPMENT ACCORDING TO THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF M. MONTESSORI

У статті визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі, зокрема: організація та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку; імплементація в освітній процес дітей раннього віку комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі; мотивація батьківського партнерства до сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі. Обґрунтування першої педагогічної умови, а саме, організація та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку, дало змогу: сформулювати сутність понять – «середовище», «розвивальне середовище»; визначити призначення й вимоги до організації та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку (змістовна насиченість, динамічність, поліфункціональність матеріалів, варіативність, доступність, безпека, керованість); детально розкрити орієнтовну наповнюваність станцій означеного сенсорного центру; означити принципи за педагогічною системою М. Монтессорі, на які доцільно спиратись при оформленні сенсорного центру. Друга педагогічна умова передбачала розробку та імплементацію в освітній процес дітей раннього віку комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі. Подано орієнтовний приклад завдання із розробленого комплексу та виявлено основні положення, якими доцільно керуватись під час його імплементації. Встановлено, що вибір третьої педагогічної умови – мотивація батьківського партнерства до сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі – визначений вимогами нормативно-правових документів (Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції, Закону України «Про дошкільну освіту»). Розкрито основні положення, що характеризують зміст та організацію спільної роботи вихователів та сім'ї в аспекті сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі.

Ключові слова: сенсорний розвиток, педагогічна система М. Монтессорі, діти раннього віку, педагогічні умови.

The article defines and theoretically substantiates the pedagogical conditions for the sensory development of the early age children according to the pedagogical system of M. Montessori, in particular: organization and creation of a sensory center in the group room of the early age children; implementation of a set of tasks in the educational process of the early age children using didactic materials and educational and game aids according to the pedagogical system of M. Montessori; motivation of parental partnership for the sensory development of the early age children according to the pedagogical system of M. Montessori. The substantiation of the first pedagogical condition, namely, the organization and creation of a sensory center in the group room of the early age children, made it possible to: formulate the essence of the concepts – “environment”, “developmental environment”; determine the purpose and requirements for the organization and creation of a sensory center in a group room for the early age children (content saturation, dynamism, multifunctionality of materials, variability, accessibility, safety, manageability); to disclose in detail the approximate occupancy of the stations of the specified sensory center; to determine the principles according to the pedagogical system of M. Montessori, which are expedient to rely on when designing a sensory center. The second pedagogical condition provided for the development and implementation in the educational process of the early age children of a complex of tasks using didactic materials and educational and game aids according to the pedagogical system of M. Montessori. An approximate example of a task from the developed complex is given and the main provisions that should be followed during its implementation are identified. It was established that the choice of the third pedagogical condition – the motivation of parental partnership for the sensory development of the early age children according to the pedagogical system of M. Montessori – is determined by the requirements of the regulatory documents (the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) of the new edition, the Law of Ukraine “On Preschool Education”). The main provisions characterizing the content and organization of the joint work of educators and the family in the aspect of sensory development of the early age children according to the pedagogical system of M. Montessori are revealed.

Key words: sensory development, pedagogical system of M. Montessori, early age children, pedagogical conditions.

УДК 373.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.29>

Бутенко В.Г.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної
і початкової освіти
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Літуча Д.С.,

студентка II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту
педагогіки і психології Сумського
державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Період раннього віку характеризується інтенсивним розвитком сприйняття. Недаремно в історії

психології та педагогіки проблема генезису сприйняття і сенсорних здібностей привертала увагу дослідників. Сенсорне виховання, спрямоване на

формування повноцінного сприймання навколишньої дійсності, визнано основою пізнання світу, першим щаблем якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, естетичного та морального виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку, тобто наскільки дитина чує, бачить, відчуває навколишнє. Сьогодні йде пошук неординарних, альтернативних шляхів вирішення означеної проблеми. Зважаючи на те, що педагогічна система М. Монтесорі, яка побудована на радикальній ідеї вільного вибору, дозволяє чітко відстежувати процес формування сенсорних та розумових здібностей, то її доречно вважати одним із оптимальних засобів сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що аспекти сенсорного розвитку дітей раннього віку висвітлюються науковцями з різних позицій: дослідження теоретичних і методичних засад та його роль і місце в сучасній дошкільній освіті (А. Богуш, М. Авдєєва, В. Гербова, Л. Каплан, І. Кононова, С. Новосолова, Є. Смирнова, Т. Фонарьов та ін.); аналіз сприйняття дітьми сенсорних еталонів (В. Авансова, А. Біне, Л. Виготський, Л. Гальперін, А. Запорожець, Н. Кочетова, М. Лісіна, В. Пілюгіна та ін.); визначення сутності й структури сенсорного розвитку дітей раннього віку (Н. Грама, Л. Петерсон, М. Хендзе та ін.).

Опрацюванню педагогічної спадщини М. Монтесорі присвячено чимало досліджень науковців, зокрема: В. Бондар, Н. Григор'євої, Н. Дудник, А. Ільченко, М. Левківського, Н. Лубенець, Т. Михальчук, Г. Міленіної, В. Павленко, Н. Прибильської, С. Русової, О. Хілтунен, С. Хопти, Ю. Фаусек, М. Чепіль, С. Якименко та ін. Функцію педагога в системі М. Монтесорі визначено І. Дичківською, Н. Каргапольцевою, Т. Поніманською, М. Сороковою, К. Сумнітельним, С. Сумнітельною та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні здобутки вчених, питання сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтесорі потребує систематичного вивчення.

Мета статті. Визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтесорі.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на проведений науковий пошук [5; 6; 9; 14; 15 та ін.], можемо припустити, що сенсорний розвиток дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтесорі буде ефективнішим за впровадження таких педагогічних умов: організація та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку; імплементація в освітній процес дітей раннього віку комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових

посібників за педагогічною системою М. Монтесорі; мотивація батьківського партнерства до сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтесорі.

Перша педагогічна умова – організація та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку – обґрунтовується ідеєю М. Монтесорі, яка полягає у створенні для дітей раннього віку спеціально підготовленого середовища, в якому є чітка й логічна система побудови, що розвиває інтерес, а також задовольняє психологічні потреби, дозволяє набувати чуттєвого досвіду та реалізувати їхні природні здібності та задатки. Із позиції сказаного, доцільно визначити сутність понять – «середовище», «розвивальне середовище». Результати досліджень свідчать про різновекторність у тлумаченні феномену «середовище»: сукупність природних умов, у яких проходить життєдіяльність [3]; культурно-історична реальність, яка інтегрує історичний досвід розвитку покоління і має багато частин, що мають величезне значення для людства [11]. Щодо термінологічного словосполучення «розвивальне середовище», то нам імпонує трактування, де воно розкрито К. Крутії [10] «сукупністю умов для забезпечення різнобічного розвитку дітей; системою матеріальних об'єктів їхньої діяльності».

Призначення сенсорного центру в груповій кімнаті – розвиток усіх видів сприйняття, забезпечення умов для реалізації сенсорно-перцептивних здібностей, мовленнєвого, психічного розвитку дітей раннього віку, емоційно-позитивного ставлення до предметів і дій з ними [13, с. 55]. Враховуючи педагогічні аспекти розвиваючого середовища, окреслені науковцями [4, с. 70–76; 12, с. 13], нами виділено основні вимоги до організації та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку, які співпадають з канонами педагогічної системи М. Монтесорі. Ми їх згрупували й презентували в табл. 1.

Аналізуючи вимоги до організації та створення сенсорного центру в груповій кімнаті (табл. 1) можемо зауважити, що окрім реалізації навчальних завдань, дитина раннього віку може завжди пограти з дидактичними матеріалами та навчально-ігровими посібниками, здійснювати маніпуляції з іграшками, розглядати та користуватися посібниками у будь-якому місці та в будь-який час. Середовище завжди відкрите для допитливого розуму дитини.

Оскільки за педагогічною системою М. Монтесорі дидактичний матеріал розкладається за зонами, то, відповідно, ґрунтуючись на дослідженні І. Нечаєвої, Н. Ярової [13], сенсорний центр в груповій кімнаті для дітей раннього віку ми пропонуємо поділити на станції, оформлюючи їх сюжетно. Кожна станція відповідає певному аспекту сенсорного розвитку, має назву, для її позначення розробляється символіка та покажчики. Розкриємо

Таблиця 1

Вимоги до організації та створення сенсорного центру в груповій кімнаті дітей раннього віку

Вимога	Сутність
Змістова насиченість	Сенсорний центр повинен складатися з великої кількості дидактичних матеріалів, навчально-ігрових посібників, що сприятиме задоволенню у пізнавально-дослідницькій діяльності, в стимулюванні творчого потенціалу всіх дітей, в емоційно-позитивному налаштуванні в процесі діяльності.
Динамічність	Окреслює мінливість елементів сенсорного центру, виходячи із завдань освітнього процесу в певний проміжок часу, а також від побажань чи інтересу самої дитини.
Поліфункціональність матеріалів	Сенсорний центр не передбачає незмінного фундаментального оснащення, до нього можна вносити предмети-замінники.
Варіативність	Передбачає наявність у сенсорному центрі різноманітних тематичних куточків (станцій), де дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники постійно знаходяться у вільному доступі для дитини, наявність місця для появи нового ігрового обладнання в залежності від інтересів дітей.
Доступність	Означає інтегрований характер елементів сенсорного центру, тобто можливість використання дидактичних матеріалів, навчально-ігрових посібників всіма дітьми, незважаючи на можливості та стан здоров'я дитини.
Безпека	Визначає безпеку елементів сенсорного центру, надійності та справності ігрового обладнання при взаємодії дітей з ним.
Керованість	Матеріали в сенсорному центрі мають бути керованими як для педагога, так і для дитини. Це сприяє прояву дитиною власної активності, а вихователю модифікувати структуру і функції об'єктів і предметів відповідно до різноманітних освітніх завдань, що допоможе коригувати діяльність без прямого втручання.

детальніше приблизну наповнюваність станцій означеного сенсорного центру.

Станція «Хмаринка» призначена для розвитку зорового сприйняття, на ній розміщено дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники з метою розвитку: сприйняття кольору, форми й розміру; спостережливості; зорової пам'яті; уваги; концентрації погляду; зорово-моторної координації.

Станція «Чомучки» передбачає розвиток дотикового сприйняття й вміщує дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники для розвитку: тактильних аналізаторів, тактильних відчуттів, тактильної пам'яті, дрібної моторики, кінестетичних відчуттів, пам'яті.

Станція «Дзвіночок» сприяє розвитку слухового сприйняття, де розташовано дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники для розвитку: слухового аналізатора, слухових відчуттів, слухової уваги, просторового слуху.

Станція «Ароматна» допомагає розвивати нюхове сприйняття, в якій представлено дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники для розвитку: нюхової чутливості, диференціації запахів.

Станція «Яблучко» спрямована на розвиток смакового сприйняття й містить дидактичні матеріали та навчально-ігрові посібники для розвитку смакового аналізатора, диференціації, порівняння й запам'ятовування смаку продуктів.

При оформленні сенсорного центру в груповій кімнаті доцільно враховувати принципи за педагогічною системою М. Монтессорі:

– важливість матеріалу (матеріал повинен викликати реакцію на потреби дитини, при цьому

важлива грамотна організація освітнього процесу методом спостереження та експерименту);

– врахування віку (забезпечення активності дітей з урахуванням різноманітних індивідуальних варіантів конкретних умов життя і діяльності та потреб еволюції розвитку);

– від простого до складного (вихователь повинен виявляти у дітей зацікавленість до матеріалу і вміти вміло його змінювати);

– врахування зони найближчого розвитку (нівелює різницю між діями, які дитина готова і вміє виконувати самостійно, і тими, для виконання яких їй ще потрібна допомога вихователя);

– контроль помилок (заохочує самонавчання дітей, які визнають власні недоліки та намагаються самостійно їх усунути);

– особливий порядок подачі матеріалів для дітей (вертикальний (від простого до складного), горизонтальний (наявність однотипних вправ з різними видами матеріалів).

Отже, можна констатувати, що запропонована перша педагогічна умова передбачає організацію та створення такого сенсорного центру в груповій кімнаті, який сприятиме розвитку всіх видів сприйняття дітей раннього віку, збагаченню їхнього чуттєвого досвіду.

Друга педагогічна умова передбачає розробку та імплементацію в освітній процес дітей раннього віку комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі. Передусім ми зупинились на розробці означеного комплексу, який спирається на все розмаїття сенсорних характеристик довкілля, а його використання

спрямоване на стимулювання дітей раннього віку до самонавчання, саморозвитку та самовиховання, організацію їх діяльності під час занять та у вільні години. Подано орієнтовний приклад завдання із розробленого нами комплексу (див. табл. 2).

Далі ми перейшли до визначення можливостей імплементації розробленого нами комплексу. Спираючись на сутність педагогічної системи М. Монтессорі, квінтесенція впровадження полягає в девізі: «Допоможи мені зробити це самому», який ґрунтується на тому, що дитина, потрапляючи у створені в груповій кімнаті сенсорні центри з дидактичними матеріалами та навчально-ігровими посібниками (згідно першої педагогічної умови), починає їх досліджувати практично. Перед дитиною постають задачі, як користуватись зазначеними матеріалами. При цьому, застосовуючи різні методи та коригуючи власні помилки, дитина вчиться, сама не помічаючи цього. Основна позиція вихователя – це позиція посередника, яка буде реалізуватись через безпосереднє спостереження за діями дитини, і, тільки в разі утруднення чи невдачі, допомоги їй або надання можливостей виконати цю дію самостійно.

Виходячи з вищезазначеного та базуючись на дослідженнях [3; 14; 15 та ін.], під час імплементації розробленого комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі в освітній процес дітей раннього віку доцільно керуватись такими основними положеннями:

1. Ініціатива у процесі навчання належить дитині, а вихователь виконує лише другорядну роль помічника, але не наставника.
2. Головна мета вихователя – викликати інтерес дитини до навчання; усе інше вона зробить сама.
3. Вільний доступ дітей до сенсорних центрів у груповій кімнаті.
4. Надання дитині свободи вибору матеріалу, можливості приймати рішення самостійно щодо тривалості роботи з ним, способу організації роботи з матеріалом – індивідуально або спільно з кимось із дітей.
5. Діти з молодшої підгрупи навчаються за прикладом старших, а старші – є зразком для молодших.

6. Відсутність критики, заборон і примусу.

7. Визнання права дитини на власні помилки та їх самостійне виправлення.

8. Заняття з дітьми проводяться за єдиним стандартом і включають в себе «кола» (загальні заняття, де діти збираються в колі (можна на килимку), де вони ознайомлюються з новими посібниками, дидактичним матеріалом), «презентації» (відбувається демонстрація правильної роботи з матеріалом) і «вільну роботу» (дитина працює з тим матеріалом, який їй цікавий на цьому етапі).

Отже, запропонована друга педагогічна умова обумовлює розробку та імплементацію в освітній процес дітей раннього віку комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі, який сприятиме підвищенню рівня їх сенсорного розвитку.

Вибір третьої педагогічної умови – мотивація батьківського партнерства до сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі, визначений вимогами нормативно-правових документів [1; 7 та ін.], якими регламентується організація освітнього процесу в сучасному закладі дошкільної освіти. Їх концептуальні положення окреслюють залежність ефективної освітньої роботи від взаєморозуміння, партнерства, активної співпраці з батьками в інтересах дитини.

Розкриємо основні положення, що характеризують зміст та організацію спільної роботи вихователів та сім'ї в аспекті сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі, виходячи з досліджень науковців [2; 8; 16 та ін.]:

1. *Єдність вимог у роботі закладу дошкільної освіти та сім'ї*, що полягає в знанні, розумінні та застосуванні та практиці методів сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі.

2. *Довіра у взаємовідносинах між вихователями та батьками*, розуміння потреб та інтересів дитини та власних обов'язків, зміцнення авторитету педагога в сім'ї та батьків в закладі дошкільної освіти.

3. *Взаємодопомога у спільній роботі* щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку за

Таблиця 2

Приклад із комплексу завдань з використанням дидактичних матеріалів та навчально-ігрових посібників за педагогічною системою М. Монтессорі

Місце розташування матеріалу	Назва	Мета	Матеріал	Хід
Станція «Чомучки»	«Впізнай на дотик»	Розвиток тактильних відчуттів	Набір дерев'яних квадратів або кіл, одна з поверхонь яких відрізняється за текстурою	Запропонувати дитині з заплученими або зав'язаними очима «побачити» предмети кінчиками пальців і знайти парні. Коли дитина розплющить очі, вона зможе побачити, наскільки правильним був її вибір

педагогічною системою М. Монтессорі. Батьки допомагають у створенні сенсорного центру в груповій кімнаті, наповненні дидактичними матеріалами та навчально-ігровими посібниками за означеною системою.

4. Використання різних форм партнерської взаємодії педагогів з родиною: за змістом співпраці (інформаційно-аналітичні, практичні, контрольно-оцінювальні); за кількістю учасників (фронтальні, підгрупові, індивідуальні); за поданням (наочно-письмові, інформаційні).

5. Безперервне налагодження відносин вихователів з батьками упродовж навчального року з урахуванням завдань і змісту освітньої роботи щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі.

Отже, третя педагогічна умова передбачає визначення певного спектру завдань роботи з батьками в аспекті сенсорного розвитку дітей за педагогічною системою М. Монтессорі: встановлення максимальної довіри та партнерських взаємин з кожною сім'єю; інтеграцію зусиль педагогів та батьків для створення умов, що сприяють сенсорному розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтессорі; створення позитивної атмосфери взаємної підтримки завдяки спільним інтересам у розвитку дітей.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок про те, що визначені та теоретично обґрунтовані педагогічні умови є достатніми й мають сприяти успішному досягненню поставлених завдань та забезпечити ефективний сенсорний розвиток дітей раннього віку.

Наукове прогнозування передбачає впровадження визначних та теоретично обґрунтованих педагогічних умов сенсорного розвитку дітей за педагогічною системою М. Монтессорі в освітній процес з метою перевірки їх ефективності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/>

[media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf)

2. Беленька Г. Дошкільний заклад і родина: співпраця заради дитини. Дошкільне виховання. 2019. № 2. С. 3–5.

3. Бутенко В.Г. Розвиток пізнавального інтересу дітей дошкільного віку за педагогічною системою Марії Монтессорі. Теорія та методика дошкільної і початкової освіти: монографія. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2023. 512 с. С. 7–31.

4. Васильєва С.А., Гавриш Н.В. (наук. ред.), Рагозіна В.В. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія. Кропивницький: ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с.

5. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 239 с.

6. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ: Слово, 2009. 304 с.

7. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-III від 11.07.2001. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

8. Івах С., Пантюк Т. Методика співпраці дошкільних закладів з родинами: навч. посібник. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 145 с.

9. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навчально-методичний посібник. Чернігів: ФОРМ Баликіна О.В., 2019. 160 с.

10. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія у 2-х ч. Київ: Освіта, 2009. Ч. 1. 302 с.

11. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харків: «ОВС». 2002. 400 с.

12. Лохвицька Л.В. Розвивальне середовище для дітей раннього віку. Дошкільне виховання. 2003. № 11. С. 12–14.

13. Нечаєва І., Яровая Н. Система сенсорного розвитку дітей. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2010. № 7. С. 51–64.

14. Хопта С.М. Педагогічні ідеї Марії Монтессорі в контексті сучасного освітнього простору. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 28. С. 48–51.

15. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі: навчально-методичний посібник. Київ: «Слово», 2017. 314 с.

16. Швець Н. Співтворчість, а не наставництво. Дошкільне виховання. 2019. № 2. С. 7–9.